

SEMSEY VIKTÓRIA

Egy ismeretlen ostromrajz Buda visszafoglalásáról*

Sitio y expugnation de la ciudad de Buda
(Buda városának ostroma és visszafoglalása)

Ismereteim szerint most először vette kézbe magyar kutató azt a Lisszaboni Nemzeti Könyvtárban található vedutát, városképet vagy ostromképet, amely Buda városának 1686. évi ostromát ábrázolja. Címe *Sitio y expugnation de la ciudad de Buda*. Az ostromrajz ismertetését azon hadinapló bemutatásával célszerű kezdeni, amelynek utolsó lapját alkotja.

A portugál nyelvű hadinapló, melybe a vedutát kötötték, a Lisszaboni Nemzeti Könyvtár *Seccao dos Raros* (Ritkaságok) gyűjteményébe vásárlás útján került. (Jelzete: Res 4045 P.) Terjedelme nyolcvan oldal, a címe *Diario e relacam decima-quarta do sitio, e tomada da cidade de BUDA* (Buda város ostromát és visszavételét elbeszélő tizennegyedik napló). Ebből arra következtethetünk, hogy kellett léteznie másik tizenhárom diáriumnak, amelyek tartalmukban szintén a magyarországi törökellenes harcokat követték nyomon.

A hadinaplóban nem szerepel a szerző neve. Elképzelhető azonban, hogy a Bécsbe küldött összesítő hadijelentés fordítása alapján készült. Sőt az sem kizárt, hogy egy, az ostromban részt vevő spanyol, illetve más nemzetiségű katona megfigyelésén alapszik. A megörökített magyarországi hadi események és a napló lisszaboni kiadása között alig 2–2,5 hónap telhetett el. (Erre a tényre később még visszatérünk.) Ez a rövid idő azonban egyik feltételezésnek sem kedvez. Talán a legvalószínűbb az, hogy a napló egy más nyelven megírt munka portugál fordítása. S a fordító akár maga a kiadó, a híres nyomdász, Miguel Deslandes volt, esetleg valaki az ő műhelyéből. A nyomdászmester munkásságára vonatkozó szakirodalom alapján eddig is rábukkantunk egy 1687-es *Relacam Historica, pertencente ao Estado, Successos, e Progressos da Liga Sagrada contra Turcos* című kiadványra.

A hadinaplót a Lisszabonban ma is létező Figueira utcában nyomtatták ki, ahol akkoriban Miguel Deslandes, a királyi udvar nyomdásza – a 17. század második felében Portugália leghíresebb nyomdatulajdonosa – is lakott. A Franciaországban született mester 1669-ben érkezett Portugáliába, ahol létrehozta vállalkozását. Munkája elismeréseként 1684. november 14-én királyi rendeletben portugál polgári jogokat kapott, majd II. Pedro király 1687. október 6-án udvari nyomdásszá nevezte ki. Ezek után érthető, hogy az általa kiadott művek a legfontosabb korabeli kül- és belpolitikai eseményekről szóló írások és tudósítások. Deslandes, művelt ember lévén, maga is kommentárokat fűzött kiadványaihoz, ahogyan az érintett napló esetében is tette. A napló kiadásának kezdeményezése is tőle származhatott, ahogyan az az általa írt bevezetőből kiderül: *Este dos mayores triunfos que teve a Christandade em todas as Monarchias que comprehende a Igreja Catholica, deve justamente comensurarse só esta das mayores glorias, que de muytos annos a este século teve a nacao Portugueza...*

* Köszönettel tartozom dr. Holló Szilviának, a Budapesti Történeti Múzeum szakértőjének szakmai segítségéért. A technikai nehézségek megoldásában pedig köszönet illeti a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának segítőkéz könyvtárosait.

(Ez a kereszténység azon legnagyobb győzelmeinek egyike, amelyek a katolikus egyházhoz tartozó valamennyi monarchiában történtek, és ezért nagy dicsóséggel együtt kell megemlékezni arról, amelyet a portugál nemzet sok év óta most élt meg ...). A hadinapló a császári csapatok Magyarországra indulásától, 1686. május 30-tól kezdve végigkíséri a hadi eseményeket.

A diárium és a végén található ostromkép keletkezési idejének meghatározásában eligazít bennünket a mű kiadási éve és bevezetőjének tartalma. Eszerint a mű egy bizonyos alkalomra, Don Verissimo Lancastro 1686 szeptemberében történt bíborosi kinevezésének tiszteletére jelent meg nyomtatásban. Nem véletlen, hogy ezen alkalomra egy olyan eseményről kívántak beszámolni, amely a keresztény világ számára kiemelkedően fontos volt, mint például Buda városának visszafoglalása. A napló és az ostromkép keletkezése ezek alapján valószínűleg 1686 őszére tehető, s az akkori viszonyoknak megfelelően nagyon friss adatokat közöl.

A napló részletesen tárgyalja a császári csapatok és a magyar katonai egységek törökellenes harcok során Magyarországon végrehajtott hadműveleteit. Az események kommentálása nem fejeződik be a szeptember 2-i budai ostrommal, hanem szeptember 19-ig folytatódik. Buda ostrom utáni helyreállítására irányuló intézkedésekről, továbbá a város zsidó lakosságának a helyreállításban betöltött szerepéről is olvashatunk benne. A hadi események lezárását követően a szerző három oldalon Buda történetét foglalja össze a korabeli ismeretek alapján, majd ezt követően a kötet utolsó lapján látható az ostromkép.

A 16–17. század az európai metszetkészítés virágkora volt. Ezzel a technikával számtalan veduta készült, amelyek „madártávlatból” ábrázolják az adott városokat, várakat. A képeken a magas nézőpont révén jól látható a várak alaprajza és esetenként a seregek elhelyezkedése is.

Az ez idő tájt török kézen lévő Budáról és Pestről alig találunk korabeli ábrázolásokat. A legismertebb Buda-ábrázolások Wilhelm Dillich hesseni művész 1600-ban megjelent munkájában, az *Ungarische Chronicában* találhatók. Mattheus Merian pedig az 1638-ban kiadott *Archontologia Cosmica Buda* című munkájában örökítette meg a korabeli várost. Buda a török uralom következtében elszigetelődött az európai fejlődéstől, egykori hírnevét elsősorban harcászati fontossága tartotta fenn. A város sajátos történelmi helyzete, illetve a törökellenes háborúk alakulása befolyásolta azt, hogy készült-e róla, s ha igen, mikor városkép.

Bécs 1683. évi felmentése, majd a Szent Liga 1684-ben történő létrehozása megnövelte Buda és egyben Magyarország felszabadításának esélyeit. Buda 1684-es sikertelen ostroma, de főként 1686. évi visszafoglalása a budai és pesti veduták megsokasodását eredményezte. A főváros felmentésében közreműködő, egymással is rivalizáló nemzetközi haderőben akadtak olyan, térképészetben és mérnöki rajzban jártas, képzett szakemberek és hadmérnökök, akik művészi eszközökkel örökítették meg a várost. Elsősorban itáliai, francia, német, flamand, spanyol mérnökökre kell gondolni.

A veduta fontos kiegészítője volt az alapforrásoknak, azaz a hadijelentéseknek, hadműveleti naplóknak. Természetesen nem mindegyik tekinthető a korabeli város és környéke valóság-hű ábrázolásának. Az akkori viszonyokat elsősorban azok a városképek mutatják be nagy pontossággal, amelyek készítői helyszíni megfigyelések alapján dolgoztak.

A különböző nézetből készült ostromképek, várábrázolások érdekes adalékokat nyújtanak Buda és Pest helyrajzára, illetve Buda ostromának történetére vonatkozóan. Gyakori eset, hogy Budát északi nézőpontból ábrázolták. Az északi, északkeleti ábrázolások esetében jellemző, hogy a felvételi pont egy nem létező magaslat volt.

A Lisszaboni Nemzeti Könyvtár ritkaságai között talált hadinaplóban lévő veduta több mint egyszerű illusztráció. Erre utal a képen található felirat: *Sitio y expugnacion de la ciudad de BUDA que dedica Sebastian de Armendariz Al Exc. Sr. Juan Manuel de Zuniga, Duque de Bejar y Plasencia, en memora de su heroyco Padre que sacrificio la vida en este memorable Sitio.* (Buda vá-

rosának ostroma és bevétele, amelyet Sebastian de Armendariz ajánl Juan Manuel de Zuniga öméltóságának, Bejár és Plasencia hercegének, atyja tiszteletére, aki ebben az emlékezetes ostromban áldozta fel életét).

A kép mérete: 38,5 cm x 52 cm. Az anyaga papír, de vastagabb annál, mint amiből maga a napló készült. Ez erősítheti azon feltevésünket, hogy a képet és a naplót külön készítették, és csak utólagosan kötötték egybe őket. Így lett a napló utolsó lapja a Buda visszafoglalását ábrázoló veduta, amit méretei miatt ötször két részre kellett hajtogatni. A portugál Coimbrai Egyetem *Biblioteca Geral*jának katalógusa szerint a vizsgált ostromképnek létezett egy másik példánya is. (Jelzete: 486 Miscelânea, 8218.) Ez azonban mára már elveszett.

Az ostromképet J. F. Leonardo aláírással látták el. A készítő – a név alapján – feltehetően olasz, esetleg spanyol származású volt. Ugyanez az aláírás azonban jelenthet egy német mester, Johann Friedrich Leonart spanyol formában leírt nevét is. A pontatlan átírás esetét támasztja alá a Lisszaboni Nemzeti Könyvtár kartográfiai nyilvántartása is, ahol a kép készítőjeként a német művész neve szerepel. Viszont az a tény, hogy a magyarázó szöveg spanyol nyelven íródott, a készítő olasz származására is utalhat. Ebben az esetben előfordulhat, hogy egy olasz–spanyol összedolgozásról van szó, amit lehetővé tesz a nyelvi rokonság.

A vedután J. F. Leonardo az ostromot a budai részről főként oldalnézetből jelenítette meg, ugyanakkor Pestet és a Dunát nagyjából felülről láthatjuk. Az égtájat nem jelölték a képen, de a tájolás az ábrázolás alapján északnyugati volt. A művész legrészletesebben Lotharingiai Károly seregét és sátrát dolgozta ki, amelyek a kép bal alsó sarkában láthatók. Jobbra a bajorok tábori életének szemtanúi lehetünk. Itt zsánerképeket idéző jelenetekkel találkozunk: két katona főz a tábori tűznél, mellettük a többiek cipekednek. Sajnos az pontosan nem vehető ki, hogy mit. A kép bal felső részében a brandenburgiak tábori életét ábrázolta a művész.

Az ostromkép készítője meglehetősen pontosan jeleníti meg a korabeli vár egyes részeit és az ostromló seregek elhelyezkedését. Nem kizárt, hogy ismeretei helyszíni megfigyelésen alapulnak, de az is lehetséges, hogy munkája egy másik, precízebb ostromkép másolata. Figyelemreméltóan pontosan ábrázolták a budai vár és a város külső és belső falainak, a várkapuknak, a rondelláknak az elhelyezkedését; továbbá a császári, a bajor és a porosz (brandenburgi) seregek állásait, az ostromárkokat, a circumvallatiót, a tüzelőállásokat és más ostromműveket. Jól látható a Pestet és Budát összekötő hajóhíd helye is. Valószínű a Duna vonalának, a vár és Pest körvonalainak és az Ördögárok medrének az ábrázolása.

A kép bal felső sarkában spanyol nyelvű jelmagyarázat olvasható, amely a képen látható létesítményeket és seregeket jelölő betűk (A-tól Z-ig, 22 betű) jelentését oldja fel. A kép középső felső sávjában ugyancsak jelmagyarázat (számozással 2-től 29-ig) található, amely a konkrét hadmozdulatokhoz köthető. Természetesen az összesítő tartalmú hadinaplóhoz nem kapcsolhattak olyan ostromképet, amely csak egyetlen nap eseményeit, a szeptember 2-i ostromot jelezte. Ennek megfelelően a veduta a csapatok föllállítását a júliusi–augusztusi helyzetnek megfelelően mutatja: Lotharingiai Károly serege a mai Szemlő-hegyen táborozott, a bajorok a Gellért-hegy lábánál, a porosz segélyhad pedig a budai oldal északi részén, közvetlenül a Duna mentén.

A leírtak alapján tovább szűkíthető a veduta készítésének időpontja. Nem lehet 1686 nyaránál korábbi, de legkésőbb 1686 őszén el kellett készülnie, hiszen a napló bevezetője meghatározza a kiadás apropóját, azaz Lancastro bíboros kinevezését. Az ostromkép akár közvetlenül Buda ostromának időszakában is készülhetett. Ha összedolgozásról van szó, akkor is legfeljebb néhány héttel az ostrom után. A kiadás ideje valószínűleg 1686 végére esett, mivel a napló lefordítása és a nyomdai munkálatok is időt vettek igénybe.

A bal felső sarokban található spanyol nyelvű jelmagyarázatok fordítása a következő:

- A. Buda Felsővárosa
- B. Alsóváros
- C. Vár és Királyi Palota
- D. Kincstár, amely elválasztja a Várat a Felsővárostól
- E. Az erőd várgödre a sziklás falak tövében
- F. Meredek szikla
- G. A vár meredek ellenoldala (contraescarpa), cölöpökkel megerősítve
- H. Várhegy, a Duna felé nyúló sziklán
- I. A Vízivárosból kivonuló törökök állomása
- J. A várat körülvevő nagy városfal
- K. Török mecsetek
- L. Előváros melegvizű fürdőkkel, amit a törökök felégettek
- M. A Pestet védő Bajorok
- N. A Bajorok által Pesten épített védmű
- O. A Víziváros kapuja
- P. Fehérvári kapu
- Q. Esztergomi kapu
- R. Várkapu, amely a Felsővárosba vezet
- S. Török ágyúütegek
- T. Torony és a török lőporraktárak, amelyek felrobbantak
- U. A Felsőváros második tere, várárokkal
- V. Várkapu

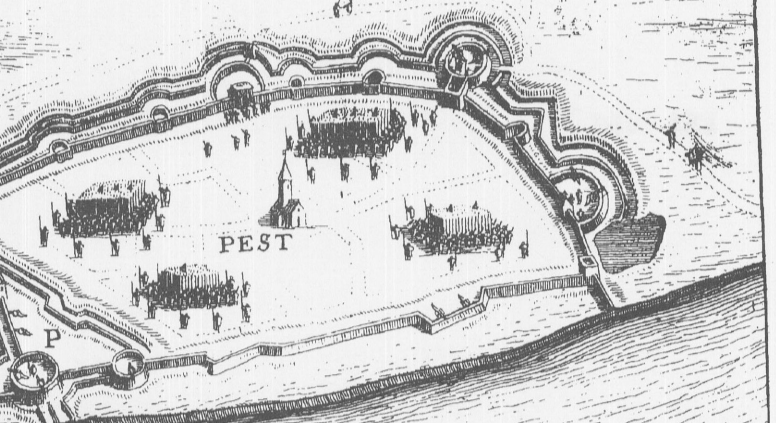
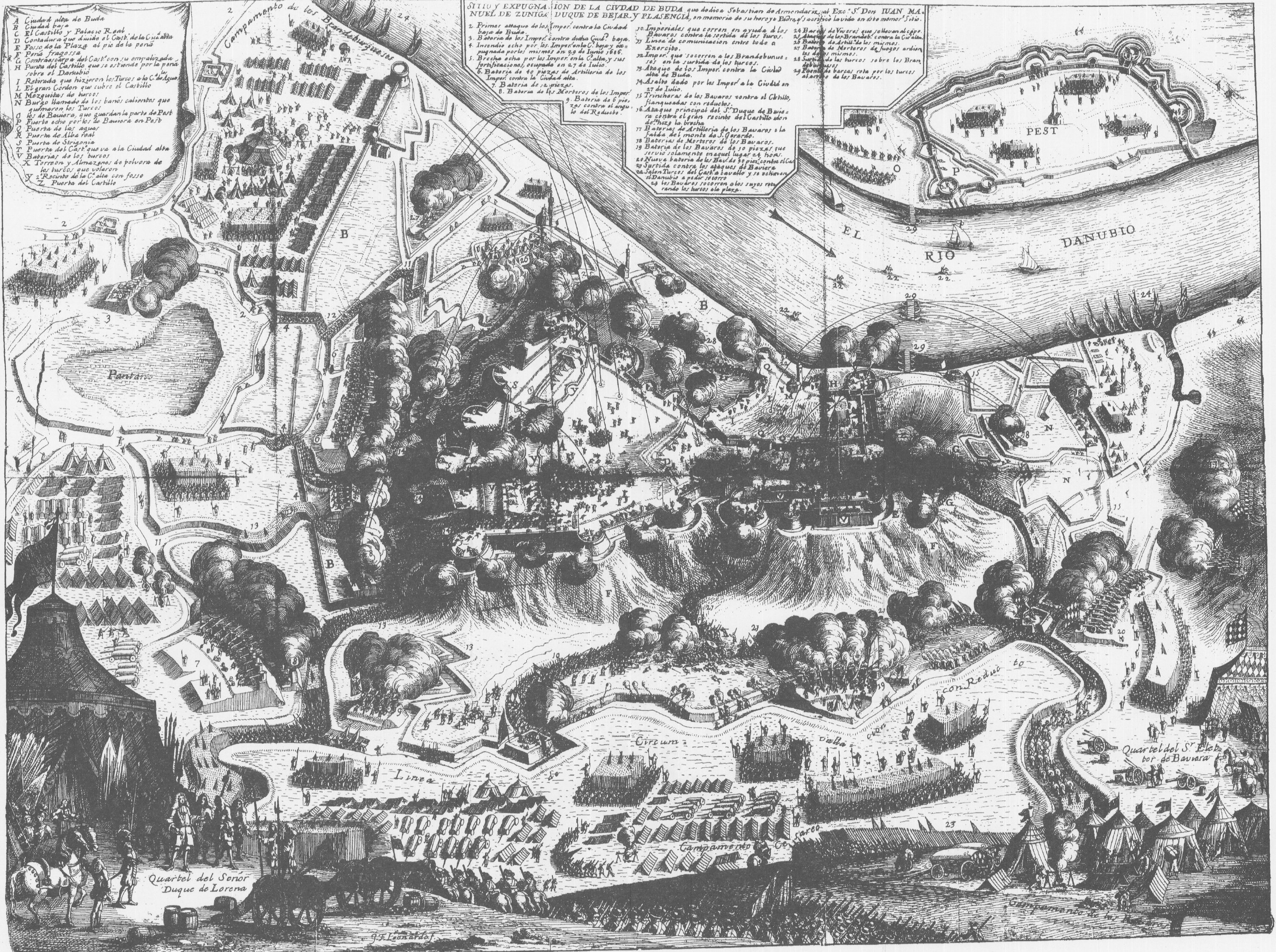
A városkép középső felső sávjában olvasható spanyol nyelvű magyarázó szövegek:

- 2. A császáriak első támadása Buda Alsóvárosa ellen
- 3. A császári tüzérség az Alsóváros ellen
- 4. Az Alsóvárosban a császáriak által okozott tűz. Az Alsóvárost 1868. június 29-én tisztították meg a császári csapatok
- 5. A császáriak által a Felsővárosban kialakított rés, erődítéseik. A felsővárost július 27-én foglalták el a császáriak
- 6. A császáriak 40 ágyúból álló tüzérsége, a Felsőváros ellen
- 7. 12 darabból álló ágyúüteg
- 8. A császáriak ágyúütegei
- 9. A Védőbástya sarka ellen irányuló 6 ágyúból álló üteg
- 10. Császáriak, akik a Bajorok felmentésére sietnek a törökök kirohanása ellen
- 11. A hadsereg részei közötti kapcsolatot biztosító vonal
- 12. A Brandenburgiak (poroszok) segítségére siető császáriak, a felkapaszkodó törökök ellen
- 13. A császáriak támadása Buda Felsővárosa ellen
- 14. A császáriak támadása a város ellen, július 27-én
- 15. A Bajorok lövészárkai, amit a Vár ellen építettek ki és erődítményekkel (védőbástyákkal) vettek körül
- 16. A Bajor fejedelem fő támadása a Vár eme fontos része ellen, amelynek során megnyílt az ostromhoz szükséges rés

- A Ciudad alta de Buda
- B Ciudad baja
- C El Castillo y Palacio Real
- D Contaduría que divide el Cast. de la Ciudad alta
- E Foso de la Plaza al pie de la península
- F Península fragosa
- G Contracorriente del Cast. con su empalizada
- H Puerta del Castillo que se levanta por la península sobre el Danubio
- I Rotonda que hicieron los Turcos en la Ciudad alta
- L El gran Corral que cubre el Castillo
- M Mezquitas de los Turcos
- N Barco llamado de los barcos calientes que quemaron los Turcos
- O los de Baviera, que guardan la parte de Pest
- P Puerta edificada por los de Baviera en Pest
- Q Puerta de las aguas
- R Puerta de Alba real
- S Puerta del Cast. que va a la Ciudad alta
- T Baterías de los Turcos
- X Torreon y Almacenes de polvora de los Turcos, que volaron
- Y Recinto de la Ciudad alta con foso
- Z Puerta del Castillo

SITIO Y EXPUGNACION DE LA CIUDAD DE BUDA que dio a Sebastian de Armentarix, al Exo. S. Don IUAN MANUEL DE ZUNIGA DUQUE DE BEJAR Y PLACENCIA, en memoria de su heroica Batalla, que sacrificó la vida en dicho memor. Sitio.

1. Primer ataque de los Imper. contra la Ciudad baja de Buda.
2. Batería de los Imper. contra dicha Ciudad baja.
3. Incendio echo por los Imper. en la Ciudad alta, y ocupada por los mismos en 29 de Julio 1686.
4. Brecha echo por los Imper. en la Ciudad, y sus fortificaciones, ocupada en 27 de Julio.
5. Batería de 40 piezas de Artillería de los Imper. contra la Ciudad alta.
6. Batería de 24 piezas.
7. Batería de 12 piezas.
8. Batería de los Morteros de los Imper.
9. Batería de 6 piezas contra el ángulo del Reducto.
10. Imperiales que corren en ayuda de los Bavares contra la retorta de los Turcos.
11. Línea de comunicacion entre todo a Exercito.
12. Imper. que socorren a los Brandeburgueses en la subida de los Turcos.
13. Abaque de los Imper. contra la Ciudad alta de Buda.
14. Arriba dado por los Imper. a la Ciudad en 27 de Julio.
15. Trinchera de los Bavares contra el Castillo, flanqueada con reductos.
16. Abaque principal del S. Duque de Baviera contra el gran recinto del Castillo, donde se hizo la brecha.
17. Baterías de Artillería de los Bavares a la Ciudad, de la montaña de S. Gerardo.
18. Baterías de Morteros de los Bavares.
19. Batería de los Bavares de 30 piezas que servia solamente en aquel lugar a 4 horas.
20. Nueva batería de los Bav. de 30 piezas, contra el Cast. contra los abaque de Baviera.
21. Soldados Turcos del Cast. la noche y se salvaron al Danubio a pedir socorro.
22. Los Bavares socorren a los Turcos, rompiendo los Turcos a la plaza.
23. Barcos de Viudas que se llevan al agua.
24. Abaque de los Brandeb. contra la Ciudad alta.
25. Batería de Artillería de los Turcos.
26. Batería de Morteros de los Turcos, ardiendo los de los mismos.
27. Soldados de los Turcos sobre los Brandeburgueses.
28. Foso de las Bavares, para los Turcos, alarido de los Bavares.

Quartel del Señor Duque de Lorera

Quartel del S. Elector de Bavaria

J. F. Leonard

17. A Bajorok tüzérségi ágyúi a Szent Gellért-hegy lábánál
18. A Bajorok tüzérségi ágyúi
19. A Bajorok ágyúütegei a jelzett helyen 24 óráig maradtak csak
20. A Bajorok újabb, 30 darabból álló ágyúütege a Vár ellen
21. A Bajorok támadása elleni kirohanás
22. Török lovasok jönnek ki a Várból és a Dunába vetve magukat, segítségért indulnak
23. A Bajorok a sajátjaik segítségére sietnek, és kiverik a törököket az erődítményből.
24. Élelmiszert szállító hajók, amelyek a táborhoz érkeznek...
25. A Brandenburgiak (poroszok) támadásai a Felsőváros ellen
26. A Brandenburgiak tüzérség ágyúi
27. A Brandenburgiak működésben lévő ágyúütegei
28. A törökök kirohanása a Brandenburgiak ellen
29. Hajóhíd, amit a törökök tönkretettek, a Bajorok kiáltozása közepette.

Buda visszavétele a keresztény Európa diadalának jelképévé vált. Pontosán erre hivatkozott Miguel Deslandes is bevezetőjében, mikor az esemény nagyságát a portugál Don Veríssimo Lancastro bíborosi kinevezéséhez hasonlította. A veduta kettős szerepet látszik betölteni: önmagában is vizuális forrásnak tekinthető, ugyanakkor része annak az összesítő hadinaplónak, amely – a cím szerint – tizennegyedik része egy sorozatnak, és amely értékes adalékokkal szolgálhat az 1686 nyarán és szeptemberében zajló magyarországi események minél részletesebb megismeréséhez.